

Peder Gravem:

Religion og sannhet

En oppsplittet kultur

Det er i dag vanlig å hevde at vi lever i en postmoderne kultur- og samfunnssituasjon. Noe av det som preger vår tid, er at vi opplever det stadig vanskeligere å finne egen identitet i lys av en felles, sammenhengende livstolkning. De menings-givende helhetene faller fra hverandre. Opplevelsen av truende meningsløshet preger livsfølelsen. Denne livsfølelsen synes å ha sammenheng med bestemte trekk i kultur- og samfunnsutviklingen. Dette er trekk som nettopp har ført til at sammenhengende meningserfaring og livstolkning har blitt vanskeligere.

I hele vår moderne epoke har det foregått en kulturutvikling hvor forskjellige og uavhengige verdi- og meningsområder har utviklet seg. Kunst, vitenskap, moral, filosofi og religion har blitt skilt fra hverandre som selvstendige områder. Kristendommen er samtidig trengt tilbake som felles grunnlag og tolkningsramme for kultur og samfunn. Etter hvert har kristendommen også fått konkurranse fra sekulære livstolkninger og andre religioner. Samtidig har det skjedd en selvstendigjøring av forskjellige samfunnssektorer: politikk, økonomi, rettsvesen, utdanning, helsevesen osv. Normsett og verdier fra ett av disse områdene kan ikke uten videre gjøres gjeldende innenfor de andre områdene. Dette har i stor grad ført til *privatisering* av spørsmål som gjelder livstolkning. Valg og prioriteringer av verdier og livssyn flyttes mer og mer fra det offentlige til det private område. Utviklingen går i retning av at individene velger fritt blant ulike livstolkninger og gjerne komponerer egne livssyn av biter hentet fra de forskjellige steder.

Med dette befinner vi oss i overgangen mellom en moderne og en *postmoderne* situasjon. Privatiseringen følges av tendenser til *subjektivering* av alle spørsmål som har med sannhet å gjøre. Mange har mistet troen på at f.eks. vitenskapen kan gi oss sann kunnskap, eller at det finnes noen allmenngyldig moral. Såkalte «objektive» fakta lar seg ikke lenger påvise, også de blir avhengige av øynene som ser. Alt varierer med våre forskjellige kulturelle brillene. Tankegangen er individentsentrert og relativiserende. Det framtrer gjerne som et ideal å komponere sin livstolkning og livsform etter egen smak, *uten* å spørre etter noen *felles sannhet*. Det gjerne tilfelle også når livstolkningen har religiøst fortegn. Religiøse overbevisninger vurderes da positivt – som middel til å tilfredsstille individers rent subjektive behov.

Subjektivering av sannheten

Dette er en oppfatning av *sannheten* som noe rent subjektivt. Utviklingen av et slikt syn har sammenheng med bestemte trekk i vår *tradisjonelle* forståelse av sannhet.

I vår kultur har forståelsen av sannhet røtter både til bibelsk livsforståelse og til gresk tenkning. I begge tradisjonene går en ut fra at det finnes *én, alt omgripende sannhet*. Den ene sannheten er identisk med det sant værende, med hvordan det faktisk forholder seg. Samtidig er sannheten det tilforlidelige og pålitelige. I hellenistisk jødedom og i urkristendommen ble grekernes ene, guddommelige sannhet knyttet sammen med Bibelens Gud. Han er den alt omgripende sannheten. Som himmelens og jordens skaper knytter han sammen alt sant til én sannhet. Et fellestrekk ved de to tradisjonene er det også at vår *tale* og vår *erkjennelse* er sann ved å samsvare med de faktiske forhold.

Det er særlig disse to elementene i denne sannhetsforståelsen som har engasjert ettertiden. Det er at sannheten er én, og at vår erkjennelse samsvarer med sannheten. Når det gjelder det siste elementet, forstod de gamle grekerne det i hovedsak på denne måten: Som det sant værende viser sannheten seg for fornuften. Fornuften åpner seg for sannheten. Fornuften er derfor først og fremst reseptiv.

På dette punktet har det skjedd en grunnleggende endring i vårt syn på fornuft og erkjennelse. Subjektet er ikke passivt mottakende, men aktivt skapende i erkjennelsen. Denne oppfatningen av subjektets rolle i erkjennelsen har historisk sammenheng med synet på mennesket som skapt i Guds bilde. Den har slått gjennom i moderne forståelse av både naturvitenskapelig og historisk erkjennelse. Subjektet må aktivt rekonstruere virkeligheten, og så sette sine utkast/hypoteser på prøve i møte med relevant erfaring.

Dette er en utvikling i synet på subjektets rolle som er tvetydig. Når subjektet er aktivt i erkjennelsen, blir det et problem hvordan subjektet kan samsvare med en objektiv sannhet. Fram til Descartes og den tyske idealisme var det Gud som garanterte et slikt samsvar. Når så gudstanken brøt sammen

med framveksten av moderne ateisme, ble det problematisk å fastholde idéen om en objektiv sannhet uavhengig av individet. I tiden etter Nietzsche møter vi det synet at sannheten ikke er uttrykk for noen utenommenneskelig virkelighet, men bare for mennesket selv og dets skapende frihet. Som aktivt subjekt former mennesket den erkjente verden. Verden blir forstått bare som råstoff for menneskelig erkjennelse og handling. Sannheten faller da fra hverandre i et mangfold av forskjellige subjektive utkast eller prosjekt. Vi blir suverene regissører av våre egne liv, uten å spørre etter hva som er sant.

Meningserfaring og sannhet

Det er vel ingen tvil om at denne subjektive oppfatningen av sannhet har en betydelig utbredelse i dag. Et helt annet spørsmål er om den er *holdbar*. Jeg mener at det *ikke* er tilfelle, og skal argumentere for det. Samtidig skal jeg antyde en alternativ forståelse av sannhet, med utgangspunkt i den klassiske forutsetningen at sannheten til sist er én og objektiv.

Men er det fremdeles mulig å fasthode at det finnes én sannhet, slik de gamle grekerne gikk ut fra? Ikke i den form grekerne mente, som en tidløs kosmisk ordening bak mangfoldet i tid og rom. I dag er det vel tydelig at all erkjennelse er historisk og relativ i en viss forstand. Det finnes et utall av forskjellige bilder av sannheten. Det vil si at den ene sannheten må ta opp i seg mangfoldet av innsikt fra ulike kulturer, tider og steder. Den ene sannheten må dermed være historisk i sin karakter. Den er tilgjengelig bare gjennom subjektive utkast som foregriper den historiske sammenheng som alt virkelig er en del av. Vi er uunngåelig avhengige av å spørre etter den ene sannheten, og til enhver tid må vi leve ut fra de bildene vi danner oss av denne sannheten.

Disse bildene ligger ikke fast en gang for alle. Over tid blir de satt på prøve og moderert – kanskje også forkastet – i møte med ny

erfaring. Denne prosessen av utkast og etterprøving har sammenheng med at den ene sannheten til sist må ta opp i seg alt som er sant.

Det som her er skissert, er konturene av menneskelig erfaring forstått som en form for *meningserfaring*. Til vår egenart som mennesker hører at vi oppfatter gjenstander og saksforhold som innbyrdes forskjellige og som forskjellige fra oss selv. Vi oppfatter en sak som noe bestemt ved å oppfatte den som forskjellig fra noe annet. Når en sak oppfattes som noe bestemt, involverer denne oppfatningen alltid mer enn selve saken. En sak forutsetter alltid en mer omfattende sammenheng eller horisont for å kunne oppfattes som noe bestemt. Dette er en horisont som til sist går ut over vår erfarte og erfarbare verden og omslutter virkeligheten som helhet. En slik uendelig horisont (virkelighets-sammenheng) er en forutsetning for konkret og bestemt gjenstandserfaring. Delene forstås i lys av stadig mer omfattende, meningsgivende helheter. Samtidig utvides og korrigeres helheten etter hvert som den tar opp i seg ny erfaring. Slik får vi i vår erfaringen en vekselvirkning mellom del og helhet, meningssammenheng og fenomen.

En vanlig oppfatning er at vår erfaring av mening er noe rent subjektivt. Det er en kjent sak at slik erfaring gjerne varierer fra individ til individ og fra en kulturell sammenheng til en annen. Mange går da ut fra at verden i seg selv er et uordnet og kaotisk mangfold, og at mening er noe som vi på rent subjektivt grunnlag legger inn i virkeligheten. Men dette er å snu saken på hodet. Umiddelbart oppfatter vi at fenomenene har en bestemt betydning innenfor sin *sammenheng*. Fenomenene er selv ladet med betydning i kraft av den sammenhengen de faktisk tilhører. At vi må være aktive for å gripe denne sammenhengen og tyde fenomenene, er riktig nok. Men at subjektet selv skaper mening og projiserer den over på en virkelighet som i seg selv er kaotisk, er en typisk moderne – og postmoderne – fordom. Vi er i

stand til aktivt å oppleve og søke mening fordi fenomenene ut fra sin sammenheng selv er meningssvangre.

Ofte er betydningen av fenomenene uklar og omstridt. Det beror likevel ikke på at betydning og mening er noe rent subjektivt. Det beror på at vi ikke overskuer den aktuelle sammenhengen. Direkte tolkning av fenomenene krever derfor at vi aktivt rekonstruerer denne meningssammenhengen. Slik aktivitet foregår innenfor språk og kultur i vid forstand, religioner og livssyn medregnet. Meningsutkastene i kulturen er kollektive reaksjoner på at vi faktisk går ut fra at fenomenene i seg selv som meningsladet.

Når vi som individer tilegner oss slike meningsmønstre fra kulturen, settes de på prøve i møte med stadig ny erfaring. Normalt foregår det her en vekselvirkning. En gjør nye erfaringer med utgangspunkt i den meningsrammen en har tilegnet seg, og meningsrammen utvides og justeres i møte med ny erfaring. En permanent konflikt mellom egen meningsramme og ny erfaring vil ikke være til å leve med.

Her viser det seg nå å være en nær sammenheng mellom meningserfaring og *sannhet*. Meningserfaringen forutsetter til sist en altomfattende meningssammenheng. Våre livstolkninger, slik de utvikles innenfor kultur, religion og livssyn, innebærer at vi både implisitt og eksplisitt søker å rekonstruere meningssammenhengen. Et annet uttrykk for det vi da søker å rekonstruere, er nettopp sannhet. Sannheten må til sist være én. Den ene sannheten faller sammen med hvordan virkeligheten faktisk forholder seg. Dette utelukker selvfølgelig ikke at det finnes et ubegrensbart mangfold av (del)sannheter. Men det betyr at den ene sannheten (virkeligheten) tar opp i seg alt som er sant (virkelig). Den inkluderer og integrerer alt sant til én sannhet. Denne oppfatningen av sannhet gjør det også forståelig hvorfor vi ikke kan leve med en permanent konflikt mellom egne utkast og ny erfaring. Forklaringen er at delsannhetene må la seg integrere i den

ene sannheten, og at den ene sannheten må romme alle delsannheter. Våre helhetsforståelser må endres i møte med ny og overraskende erfaring. Dette viser at vi gjennom våre helhetstolkninger nettopp søker å gripe den ene sannheten som tar opp i seg alt som er sant.

Religionene som sannhetskandidater

Innenfor kulturen – vidt forstått – møter vi et mangfold av mer eller mindre uforenlige helhetsforståelser. Religioner og livssynstradisjoner er eksempler på dette. Derfor gjør de også krav på å være *sanne*, eller i alle fall på å være *mer sanne* enn andre helhetssyn. Dette reiser spørsmålet om det kan finnes *felles kriterier* for å *etterprøve* forskjellige helhetssyn forstått som konkurrerende sannhetskandidater.

Den forståelsen av sannhet som her er skissert, gjør det mulig å formulere to slike kriterier.

1) *Det må være indre sammenheng (koherens) i en helhetsforståelse*

Dette kriteriet innebærer at delene i helheten må være innbyrdes forenlige (konsistente) og de må inngå i et mønster eller en ordnet sammenheng. Det siste vil si at helheten må være noe mer enn et uordnet eller kaotisk mangfold.

2) *En helhetsforståelse må være i stand til å integrere og tolke vår samlede virkelighetserfaring på en overbevisende måte*

I dette kriteriet ligger det en påstand om at sannhetsverdien i en helhetsforståelse må være maksimalt åpen mot virkeligheten. Den må i størst mulig grad kunne ta opp i seg og gi en overbevisende tyding av det kunnskaps- og erfaringsmangfoldet som vi har tilgang til. På den måten blir det en belastning for en livstolkning om den søker å avskjerme seg fra bestemte sider ved livet og verden, f.eks. vitenskapelig kunnskap. Ikke noe helhetssyn kan gjøre krav på å være vitenskapelig. En vitenskapelig oppfatning må pr. definisjon være begrenset. Men ulike

helhetssyn må likevel kunne ta opp i seg vitenskapelig kunnskap for kunne gjelde som troverdige sannhetskandidater.

Disse kriteriene skulle i og for seg være klare nok. Likevel kan det være vanskelig å oppnå enighet når de skal brukes i praksis. Om en helhetsforståelse oppfattes som sammenhengende og koherent, avhenger bl.a. av hvordan den tolkes. Og hva som oppleves som troverdig tolkning av vår samlede erfaring, kan i stor grad bero på hvilket helhetssyn vi identifiserer oss med. Det betyr ikke at helhetssyn er usårbare i forhold til ny erfaring, men at etterprøvingen foregår i en avsluttet prosess, så lenge vi lever og er åpne for ny innsikt.

Hvordan det andre kriteriet fungerer i møte mellom ulike livstolkninger (helhetssyn), viser seg når de «overlapper» hverandre, dvs. når de tolker de samme fenomenene. Innenfor ulike meningsrammer får fenomenene forskjellig betydning. Slik bestemmer helheten hvordan delene forstås. Men omvendt ser vi også ofte at visse fenomener (erfaringer) trenger seg på med slik overbevisningskraft at dette omformer gamle helhetsforståelser og skaper nye. Som eksempel kan vi nevne forholdet mellom kristendom, jødedom og islam.

De første kristne var jøder. Men møtet med Jesus, ikke minst begivenhetene i påsken, gav erfaringer som skapte et nytt helhetsperspektiv: At Israels Gud endegyldig har åpenbart seg selv gjennom Jesus Kristus. Dette førte bl.a. til en ny forståelse av jødernes hellige skrifter. Kristendommens overbevisningskraft i møte med jøder ble derfor bl.a. avhengig av hvor troverdig de opplevde den nye skrifttolkningen (se f.eks. Luk 24,13ff, særlig v.26f og v.32). Islam er en betydelig yngre religion enn jødedom og kristendom. Skapertroen og troen på én Gud har de felles. Selve helhetsforståelsen er formet ut fra et helt bestemt utgangspunkt i Islam, nemlig åpenbaringene til Muhammed, nedskrevet i Koranen. Innenfor denne horisonten blir også overlappende elementer

tolket, f.eks. hvem Jesus er og hva som skjedde med ham. Overlappingen mellom religionene skaper samtidig en konflikt om hvordan bestemte fenomener skal tolkes. I denne konflikten står religionenes troverdighet på spill i forhold til bestemte *deler* av erfaringen. Det som til sist er avgjørende for spørsmålet om sannheten av ulike helhetssyn, er likevel deres evne til å gi en troverdig tolkning av vår *samlede* erfaring.

Jeg har nå gått ut fra at også *religionene* er livstolkninger som inneholder forskjellige helhetssyn og kan forstås som konkurrerende sannhetskandidater. Men hva *særpreger* religionene som livstolkninger, sammenlignet med f.eks. sekulære livssyn? Ut fra moderne religionsvitenskap er det god dekning for å hevde at det er erfaringen av en *makt* eller vilje som mennesket er avhengig av og forholder seg til. Dette er også en sentral dimensjon ved selve gudserfaringen. Guddommen – både i entall og flertall – blir erfart som makt i forhold til større eller mindre virkelighetsområder. Den overbevisningskraften gudene har, er

avhengig av deres evne til å vise sin makt og slik skape mening innenfor ulike livsområder. I Det gamle testamente kan vi f.eks. studere hvordan Israels Gud stadig utvider sitt maktområde. Til sist gjør han krav på å være den eneste sanne Gud. I dette perspektivet er det også nærliggende å hevde at det særlig er ett tema som skaper sammenheng i mangfoldet av forskjellige religioner. Det er spørsmålet om hvem eller hva det er som til sist viser sin makt over hele virkeligheten, og på den måten gir den mest overbevisende tolkning av vår samlede virkelighetserfaring. Dette spørsmålet synes også å utgjøre kjernen i religionenes sannhetskrav.

Peder Gravem, dr.philos, førsteamanuensis ved Menighetsfakultetet.

Adresse: Idrettsveien 60B, 1400 SKI.

Bård Mæland:

Åpenhet, identitet og (selv)kritikk

Til forholdet mellom interreligiøs dialog og religionsteologi

1. Innledning

Det er svært stuerent å være «i dialog» for tiden. Men mange dialoger er neppe mer enn *valgte* dialoger. Med det mener jeg at det er alt annet enn tvingende grunner som driver dem. For andre derimot er dialog en *dyd av nødvendighet* – bokstavelig talt. Det er for det første en dyd som man må øves opp i, rett og slett fordi dialog viljen ikke akkurat har vært en fremherskende holdning opp gjennom historien. For det andre er noen dialoger nødvendige. Med det mener jeg at uten dialog ville konsekvensene blitt alvorlige og svært uønskede.

Vårt tema er religiøs dialog eller enda bedre: *interreligiøs dialog*. Altså dialog mellom ulike religioner. Med det faktum at de fleste kriger og konflikter i de senere århundreder har hatt religion som enten utløsende faktor, eskalerende drivkraft eller legitimering, ligger det nær å karakterisere interreligiøse dialoger som «en dyd av nødvendighet» – om enn ikke alle. Den katolske teologen Hans Küng har med nøyaktig samme forståelsesbakgrunn som denne, fremsatt tesen: «ingen verdensfred uten religionsfred» (Küng 1990:13).

Vi skal imidlertid gjøre et noe annet innsteg i det vi fokuserer på *dialogens vesen*. Kort sagt skjer en dialog mellom to (eller flere) *ulike* parter som har en mer eller mindre klar forståelse av hvem man er. Deres *identitet* bringes altså med inn i dialogen. Samtidig ligger det i denne identitetsforskjellen muligheter for *konflikt*. Med den lokale og globale religiøse situasjon i tankene kan vi spørre: Hvordan skal vi omgås den religionspluraliteten som eksisterer?

Jeg bruker bevisst «pluralitet» og ikke «pluralisme» fordi det er det religiøse mangfold som er av interesse, og ikke hvorvidt man dyrker eller bejaer dette faktum.

Denne utfordringen vil selvsagt kunne behandles fra mange sider. Den har psykiske og etiske implikasjoner, som oftest også politiske og nasjonale. I denne artikkelen skal vi belyse den teologiske siden, eller mer presist: den religionsteologiske. Vi skal derfor formulere følgende problemstilling for artikkelen: *Kan det teologisk legitimeres at man i en religionsdialog både kan være åpen for å finne sannheter i andre religioner, uten samtidig å underkjenne ens egen kristne selvforståelse?*

Som man ser, vil svaret på dette spørsmålet være helt avhengig av hva man mener med «sannheter» og «kristen selvforståelse». Med den første termen mener jeg ikke «frelse», men a. sannhet i gammeltestamentlig forstand: det som har bestand, varighet, fasthet, og b. det som kan utdype og berike den «kristne selvforståelse», eller som i alle fall ikke kommer i strid med den. Med «kristen selvforståelse» mener jeg Det nye testamentets forståelse og forkynnelse av hvem Jesus Kristus er: «Veien, sannheten og livet». Dette er det kristne grunndata og avgjørende kriterium, om enn ikke et entydig sådan. Det skal vi se eksempler på nedenfor.

Vi skal nå se på hvordan forholdet andres sannhet/egen identitet tilrettelegges blant tre ulike «typer» religionsteologer. Mine egne synspunkter ligger innebygget i de kritiske spørsmålene jeg underveis stiller de ulike typene.